

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

PJER BURDIJE
RADIKALNA MISAO
I *PRAXIS*

UREDILI:

IVICA MLADENović
ZONA ZARIĆ
MILAN UROŠEVIĆ

Beograd, 2023.

Biblioteka: Posebna izdanja

Pjer Burdije: radikalna misao i praxis

Uredili: Ivica Mladenović, Zona Zarić i Milan Urošević

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu

Za izdavača:

Gazela Pudar Draško, direktorka

Recenzenti:

prof. dr Sanja Bojanić

prof. dr Smiljka Tomanović

prof. dr Mirko Filipović

Lektura: Olgica Rajić

Kompjuterski slog: Sanja Tasić

Dizajn korica: Andrej Dolinka

Štampa: Donat graf, Beograd

Tiraž: 300

ISBN 978-86-82324-25-6

Ovaj zbornik je realizovan uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučno-istraživačkog rada.

| SADRŽAJ

UVODNA REČ	7
Pjer Burdije, sociolog i intelektualac, <i>Ivica Mladenović</i>	13
BURDIJEVI TEORIJSKI KONCEPTI I NJIHOVA PRIMENA	43
Burdijeova teoretizacija države, <i>Mark Lošonc</i>	45
Burdijeova teoretizacija društvenih polja, <i>Milica Resanović</i>	66
Burdijeova teoretizacija habitusa, <i>Dušan Ristić</i>	85
Burdijeova teoretizacija kapitala i klasa, <i>Predrag Cvetičanin</i>	103
Burdijeova teoretizacija simboličkog, <i>Andrea Perunović</i>	130
BURDIJEIZAM I DRUGI SOCIOLOŠKI PRAVCI	147
Burdijeizam i marksizam, <i>Ivica Mladenović</i>	149
Burdijeizam i kritička teorija, <i>Marjan Ivković</i>	167
Burdijeizam i funkcionalizam, <i>Božidar Filipović</i>	194
Burdijeizam i metodološki individualizam, <i>Suzana Ignjatović</i>	213
Burdijeizam i socijalni konstruktivizam, <i>Miloš Jovanović</i>	236
EPISTEMOLOŠKI I METODOLOŠKI OKVIR BURDIJEVE SOCIOLOGIJE	259
Sociološki metod prema Pjeru Burdijeju, <i>Selena Špica</i>	261
Geometrijska analiza podataka i Pjer Burdije, <i>Ivica Mladenović i Leonora Dugonjić Rodvin</i>	279

Epistemološki i metodološki temelji <i>Distinkcije</i> , <i>Andrej Cvetić i Zona Zarić</i>	304
Epistemološki i metodološki temelji <i>Homo academicusa</i> , <i>Alenka Ambrož</i>	325
Epistemološki i metodološki temelji <i>Državnog plemstva</i> , <i>Jasmin Hasanović</i>	341

PJER BURDIJE U IMAGINARNOM DIJALOGU **363**

Pjer Burdije i Antonio Gramši, <i>Aleksandar Korolija</i>	365
Pjer Burdije i Luj Altiser, <i>Milan Urošević</i>	388
Pjer Burdije i Mišel Fuko, <i>Zona Zarić</i>	410
Pjer Burdije i Erik Olin Rajt, <i>Velizar Mirčov</i>	431
Pjer Burdije i Lik Boltanski, <i>Srđan Prodanović</i>	455
Pjer Burdije i Bruno Latur, <i>Stefan Janković</i>	474

Biografije autora	506
-------------------------	-----

Burdijeizam i metodološki individualizam¹⁰⁹

Suzana Ignjatović

U savremenoj francuskoj sociologiji teško je naći dva toliko različita sociologa kao što su Remon Budon i Pjer Burdije. Oni su suprotstavljeni po svim bitnim parametrima. Na teorijskom nivou, Burdije je sledio pravac metodološkog holizma, a Budon je bio metodološki individualista, sa varijacijama od teorije racionalnog izbora do kognitivizma. U metodološkom smislu, koristili su različite pristupe u istraživanju društvene pokretljivosti i obrazovanja, teme koja je imala veliki politički i akademski značaj šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka. Osim toga, bili su i suprotstavljenih ideoloških orijentacija: Burdije je zagovarao levičarsku viziju društvenog sveta, dok je Budon bio pristalica liberalizma. Ipak, ukoliko sve ove divergentne pozicije stavimo u odgovarajući relacioni okvir, uočićemo i neke neočekivane konvergenije njihovih teorijskih profila i paradigmatiskih raspona u sociologiji.

Iako su oba autora danas priznata u francuskoj i međunarodnoj sociologiji, popularnost Burdijea je nesumnjivo veća.¹¹⁰ Za razliku od njega, Budon se ne nalazi u svim enciklopedijskim zbornicima sociologije kao predstavnik francuske sociologije. Burdije je ređe, uglavnom

---

109 Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2022. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

110 Kada je reč o radovima nastalim pre 2000. godine, veliki broj prevedenih i originalnih radova na engleskom jeziku ukazuje na to da od 1990-ih njegova popularnost postaje sve veća i izvan Francuske (Hamlin 2002: 16). Ako se analizira period nakon 2000, videće se da se i Budon sve više objavljuje u časopisima i zbornicima na engleskom jeziku.

negativno, referisao na Budona.¹¹¹ Ipak, oba savremenika povezuje to što su deo tzv. „velike četvorke“ francuskih sociologa u koje spadaju Budon, Burdije, Krozije i Turen (Vandenbergh 2006). Obojica danas imaju značajno mesto u francuskoj i svetskoj sociologiji, tj. priznati su kao „savremeni klasici“.¹¹² U jednom intervjuu iz 2011. godine, na pitanje šta misli o Burdijeu, Budon je izjavio:

Uvek sam verovao da sociologija ima isti zadatak kao druge naučne discipline: da opiše društvene činjenice uz što je manje moguće subjektivnosti posmatrača i da objasni fenomene čiji uzroci nisu direktno dostupni/očigledni. Nikada nisam prihvatao da se ljudsko ponašanje može svesti na habitus koji pokreće društvenog aktera. Takođe nisam verovao u ideju da je akter samo igračka „struktura“, niti da je slep u odnosu na sebe ili svet, niti da sociologija ima zadatak da mu otvori oči [...]. Ove ideje proizlaze iz sinteze vulgarnog marksizma prema kojem ljudska bića vide svet naopačke kao u nekadašnjoj fotografskoj mračnoj komori, sa jedne strane, i strukturalizma iz šezdesetih godina i kasnije, sa druge [...]. Ova sinteza se oslanja na veštu i talentovanu retoriku koja treba da zaseni publiku (*Le Nouvel Observateur* 2011).

U navedenom citatu vidimo kritiku Burdijeovog pojma habitusa, metodološkog holizma i kritičke uloge sociologije u društvu. Budon pominje habitus kao primer pojmova u društvenim naukama koji su zapravo „prečice“, „crne kutije“, kojima se fenomeni navodno

---

111 Burdije pominje Budona u knjizi *Nacrt za jednu autoanalizu (Esquisse pour une auto-analyse)*, u okviru biografske epizode sa Polom Lazarsfeldom, priznatim sociologom s kraja šezdesetih godina XX veka. Burdije posebno ističe aktivnost potonjeg u Fordovoj fondaciji i opisuje kako je Lazarsfeld negativno ocenio njegov rad Ljubav prema umetnosti (*L'amour de l'art*). Iako je Lazarsfeld kasnije, nakon ispravki, visoko ocenio to delo, Burdije pomalo zajedljivo primećuje da je Lazarsfeld više naklonjen Budonu za koga kaže da je „akreditovani predstavnik njegove naučne multinacionalne kompanije“ (Bourdieu 2008: 75). Burdije je bio otvoreno kritičan prema Budonovoj sociologiji i naročito prema njegovom konceptu racionalnosti (Mounier 2001).

112 Postoje i određene sličnosti u biografskoj trajektoriji između Burdijea i Budona. Obojica su se, naime, sa filozofije preorijentalisali na sociologiju, a bavili su se i sličnim sociološkim pitanjima (sociologija saznanja, društvena stratifikacija, obrazovanje, razumevanje socioloških klasika). Za detaljnije informacije o Budonovoj obrazovnoj putanji, videti Vautier 2002.

objašnjavaju bez razumevanja mehanizama koji se odvijaju unutar njih (Boudon 2003). On se time približava kritičarima koji su označili poznatu definiciju habitusa – „strukture koje istovremeno strukturiraju i koje su strukturisane“ – kao model *deus ex machina* ili takođe, crna kutija (Mounier 2001).

Budonova interpretacija Burdijeove epistemološke pozicije zasniva se na jednostavnoj šemi koja suprotstavlja metodološki individualizam i holizam (Boudon 2003). Burdije bi spadao u drugi tabor sociologa koji objašnjavaju društvene pojave preko raznih „faktora“ shvaćenih na deterministički način. Ipak, Budonovo shvatanje Burdijeove teorije je previše pojednostavljeno. Kod Burdije ne možemo zanemariti ulogu individue kao delatnog činioca društvenih procesa, a ne samo kao strukturalne „igračke“. Poznavao Burdijeove teorije radije označavaju njegov model kao „sintetički pristup“. Ta sinteza se „obavlja ponajviše kroz povezivanje razumevajućeg senzibiliteta i refleksivne gradnje pojmova (iz interpretativne sociologije) sa svešću o dubokim strukturnim rascepima u modernom društvu (iz 'klasnih' teorija)“ (Spasić 1998: 28). Burdije je pokušao, dakle, da prevaziđe dualizam akter – struktura gradeći svoj „treći put“ koji će uzeti u obzir oba faktora. U nastavku ćemo najpre predstaviti neke ključne aspekte Budonove teorije koji su važni za poređenje sa Burdijeom, a zatim usmeriti pažnju na moguće konvergencije ove dve udaljene pozicije.

Kognitivna teorija akcije i Budonov metodološki individualizam

Budon označava svoju poziciju kao „druga sociologija“, definišući sebe na taj način kao svojevrsnog epistemološkog autsajdera, pre svega zbog zalaganja za metodološki individualizam u sociologiji (Boudon 2010).¹¹³ Stupio je na francusku i međunarodnu sociološku scenu

---

113 Budon svakako nije bio autsajder tokom karijere i zauzimao je visoka mesta u institucionalnoj hijerarhiji francuske sociologije. Osim što je predavao na mnogim svetski

svojim istraživanjem *Nejednakost šansi (L'inégalité des chances)* 1973. godine, kojim se direktno suprotstavio tada dominantnom Burdijeovom objašnjenju nejednakosti u francuskom društvu i uloži obrazovnog sistema u tom procesu. Budon se mnogo više bavio sociologijom saznanja, anticipirao je kognitivnu sociologiju i izgradio sopstveni teorijski model društvene akcije koji počiva na pojmu kognitivne racionalnosti (Ignjatović 2014b; 2016).

Metodološki individualizam u sociologiji Budonova je permanentna pozicija od početka karijere.¹¹⁴ Suština njegove epistemološke misije podrazumeva odbacivanje determinističkih objašnjenja zasnovanih na onome što sâm naziva „sile“ ili „faktori“ (društveni, kulturni i psihološki), kao i objašnjenja društvenog delanja preko habitusa koja on denuncira kao „crne kutije“ (uporediti Boudon 2003; Ignjatović 2016). Kao epistemološki model holističkih pristupa, Budon često navodi strukturalizam koji je zanemario subjektivitet individue, posebno ističući materijalističke uzroke ili uticaj društvene strukture kao dominantan za razumevanje društvenog delanja (Boudon 2010). Suprotstavljajući se ovim tumačenjima, izgradio je kognitivističku poziciju koja polazi od sociologizovanog pojma „razloga“, koji ima svoje osnove u Dejvidsonovoj (*Donald Davidson*) teoriji o razlozima kao uzrocima delanja aktera (Ignjatović 2014b).

U poznim radovima, sociolog predstavlja svoju teoriju kognitivne akcije kao potencijalno opštu metodu za istraživanje društvenih pojava, a ujedno i kao alternativu teoriji racionalnog izbora (uporediti Bošković, Ignjatović 2012; Ignjatović 2014b).¹¹⁵ Ovakva teorija bi mo-

---

dominantnim univerzitetima, kao što su Kolumbija i Harvard, u Francuskoj je imao visok akademski status u takođe prestižnim obrazovnim i izdavačkim institucijama, kao što su CNRS (Centre national de la recherche scientifique), Sorbona, GEMASS, redakcija časopisa *l'Année sociologique, Rationality and Society*. Osim toga, bio je i član L'Académie des sciences morales et politiques i nosilac Ordena Legije časti (Ignjatović 2014b).

114 O metodološkom individualizmu u društvenim naukama, videti Ignjatović 2017; Ignjatović, Bošković 2018.

115 Teorija racionalnog izbora u varijanti Garija Bekera (*Gary Becker*) takođe je bila predstavljena kao opšti model objašnjenja društvenih pojava, ne samo ekonomskih fenomena, već i npr. bolesti zavisnosti, fertiliteta, kriminala itd. (Ignjatović 2016).

gla da objasni čak i fenomene u oblasti morala. Teorija kognitivne racionalnosti zamišljena je kao sveobuhvatna i više parsimonična od postojećih modela racionalnosti. To se vidi u poznim radovima u kojima Budon koristi termin „opšta racionalnost“. Ideja o postojanju „neinstrumentalne“ racionalnosti pojavila se rano i zamišljena je kao alternativa instrumentalnoj racionalnosti koja čini osnovu utilitarizma, ali takođe i kasnijim varijantama maksimizacijske racionalnosti teorije racionalnog izbora ili Sajmonove (*Herbert A. Simon*) ograničene racionalnosti, kao modifikacije teorije racionalnog izbora (Ignjatović 2016).¹¹⁶

Artikulacija Budonove teorije kognitivne akcije počiva na tri principa: (1) Princip *individualizma* naglašava nameru, motive aktera, kao i sredstva kojima raspolaže. Ovde se poziva na Vebera, jer naglašava intencionalnost akcije. Ipak, reklo bi se da Veber, više nego Budon, ističe usmerenost ka akciji drugih kao specifičnost sociološkog pojma akcije (što je i kritikovano); (2) Princip *razumevanja* podrazumeva da se sve društvene pojave mogu manje ili više razumeti, čime se istovremeno i objašnjavaju (opet vidimo Veberov uticaj); (3) Princip *racionalnosti* ukazuje na to da osnovu svakog društvenog fenomena čine određeni razlozi koji se moraju posmatrati na nivou individualnog

---

116 Budon se iscrpno bavi nedostacima ovih varijanti racionalnosti, posebno u teoriji racionalnog izbora. Recimo, njegovo je mišljenje da je nekada važno pitanje zašto neko veruje da baš ta sredstva vode cilju ili zašto nešto deluje iracionalno. Primera radi, navodi fenomen da ljudi glasaju na izborima iako to nije racionalno u najbazičnijem smislu odnosa troška i korisnosti, jer sam glas pojedinca ne dovodi do suštinske promene, a trošak izlaska na izbor ipak postoji. Ipak, ljudi glasaju, ali to ne čine zbog instrumentalnih razloga (koje ističe teorija racionalnog izbora), ekspresivnih razloga, mišljenja okoline itd. Njihovo uverenje opet počiva na *dobrim razlozima*, zbog kojih veruju da je demokratija bolja od drugih režima. Demokratija čini manje verovatnim da će vlast zanemariti interese birača ili čini manje verovatnim korupciju. To nije evolutivno konačno, kao ni sveobuhvatno uverenje kod svih ljudi. Drugi primer je problem ekstremne neodlučnosti koja nastaje usled pokušaja maksimizacije, kao u priči o Buridanovom magarcu (Boudon 2009). U ovom primeru se zapravo vidi da naizgled iracionalno ponašanje, poput sujeverja ili besmislenog pravila u donošenju odluke, može biti korisnije od traganja za najboljom odlukom. Izbor plasta sena na osnovu bilo kog kriterijuma – potpuno slučajan izbor, sujeverje itd. – bolja je – racionalnija – odluka od klasične racionalnosti koja vodi zlokobnoj neodlučnosti, gladi i smrti.

aktera (Boudon 2003). Racionalnost je ključni pojam kod Budona, sa promenljivim nazivima tokom godina (svakodnevna, opšta, itd.).

Ipak, termin *kognitivna racionalnost* najbolje određuje Budonov model akcije. Jezgro pojma kognitivne racionalnosti čine pomenuti „razlozi“ za neku akciju, odluku, stav, ponašanje, verovanje (fr. *Action, Décision, Attitude, Comportement, Croyance*, akronim ADACC) (ibid.; Ignjatović 2014b). Budon koristi pojam „dobri razlozi“, ali ističe da se on ne podudara sa filozofskim značenjem, već ima više zdravorazumski smisao, kako on kaže, „svakodnevne psihologije“. To su razlozi koji su u određenom kontekstu dobri iz ugla aktera, čak i kada ih posmatrač oceni kao pogrešne (Boudon 1995). U praktičnom sociološkom objašnjenju nekog fenomena, znači da treba poći od toga da je akter usmeren saznavnom namerom, da gradi uverenje tako što pokušava da objasni, opravda ili razume određenu situaciju u odnosu na koju dela. Društveni akter, poput naučnika, gradi i procenjuje „teorije“ za određenu situaciju, oslanja se na najbolju moguću u tom trenutku i tako formira uverenja koja čine osnovu akcije.

Dobri razlozi se posmatraju u određenom kontekstu i oni su dobri iz perspektive aktera, čak i kada su za posmatrača pogrešni. Naglasak je na kognitivnom procesu koji je „sociologizovan“ i ne treba ga izjednačiti sa sličnim psihološkim konceptima „šeme“, „okvira“ (*frame*) ili Sajmonove ograničene racionalnosti. Faktori kojima se objašnjava ovaj proces nisu klasični faktori obrazovanja, klasne pripadnosti i sl., već kontekstualno specifični parametri, npr. neka veština koju određena profesija ima kako bi mogla bolje zaključivati od drugih. Budon daje primer radio-drame Orsona Velsa (Orson Wells) o Marsovcima u koju su ljudi masovno poverovali, ali ne svi. Zapaženo je da mehaničari i vodoinstalateri nisu, upravo zato što njihov posao zahteva da stalno traže uzroke i dedukuju, pa nisu poverovali da je realističan „napad Marsovaca“ (Boudon 2003).

Ukoliko bismo pokušali da sumiramo Budonov model, naučno objašnjenje u njegovoj interpretaciji zapravo ima tri segmenta: *akter*, (*dobri*) *razlozi* i *uverenje/teorija*. Ako akter poput naučnika gradi i procenjuje „teorije“ za određenu situaciju, postavlja se pitanje kako

„akter-naučnik-posmatrač“ uspeva da dopre do razloga „aktera-naučnika-saznajnog subjekta“? Kako se prepliću dva niza dobrih razloga? Ovde Budon sledi antirelativističku saznajnu poziciju, tzv. epistemološke kognitivne empatije i Veberove preporuke da se ne mora biti Cezar, da bi se Cezar razumeo (Veber 1976: 4). Kao kod Vebera, ovaj koncept nije sasvim jasan, ali suštinski, Budon je blizak Dejvidsonovoj poziciji da „ne postoje večiti, apsolutni standardi za procenu racionalnosti i konzistentnosti“, ali da ne treba prihvatiti relativističku poziciju o „tvojim“ i „mojim“ standardima (Davidson 2004: 217). Kasnije ćemo pokazati kako je Budon pokušao da izgradi „treći put“ koji će meandrirati između determinizma i interpretativizma, objektivizma i relativizma.¹¹⁷

Društvene nejednakosti i obrazovanje: racionalnost vs Habitus

Dva sociologa su postala oponenti najpre u oblasti društvene stratifikacije i obrazovanja. *Nejednakost šansi* knjiga je na osnovu koje je Budon postao poznat, mada se kasnije nije mnogo bavio sociologijom obrazovanja.¹¹⁸ Jedna kritičarka je Budonovu knjigu opisala kao „ratnu mašinu usmerenu protiv Burdijea i Paserona“ (Boudon 1979: 368). Knjiga odgovara na jedno od ključnih pitanja kojim su se bavili evropski sociolozi početkom sedamdesetih: kako napredak u produk-

---

117 Kognitivna racionalnost je primenjena u objašnjenju raznih fenomena, na primer, pogrešnih uverenja u medicini i kognitivnoj psihologiji, istoriji, ekonomiji (Ignjatović 2014b). Kritike upućene Budonu usmerene su na nejasan odnos kognitivne i instrumentalne racionalnosti. U nekim radovima, kognitivna racionalnost je prikazana kao poseban tip racionalnosti, dok se na drugim mestima ona pojavljuje kao najopštiji oblik racionalnosti koji obuhvata uže oblike. Budon je definisao modele racionalnosti u formi koncentričnih krugova (npr. u knjizi *Ideologija*, fr. *L'idéologie*), a kasnije kao linearno gradirane, pri čemu je instrumentalna/utilitaristička racionalnost uvek shvaćena kao uža i specifičnija u odnosu na kognitivnu racionalnost.

118 Svoje početne pozicije u odnosu na to pitanje potvrdio je i mnogo kasnije, u zborniku radova *Škola i društvo: paradoksi demokratije (École et société: les paradoxes de la démocratie)* (Boudon 2002b).

tivnosti, potrošnji, prihodima itd. u dobu nazvanom „slavnih trideset“ (*les trente glorieuses*), koji je trajao od 1945. do 1975. godine otprilike, nije istovremeno doveo do većeg uticaja obrazovanja na međugeneracijsku pokretljivost? Ovo pitanje je dobilo još više na značaju kada je nastupila ekonomska kriza koja je donela rast nezaposlenosti (videti npr. Boudon 1979).

Burdijeovo objašnjenje ovih trajnih nejednakosti polazi od teze da obrazovni sistem ima ulogu reprodukcije društvenih nejednakosti u jednoj mistifikovanoj formi lažne autonomije. Selekcija se odvija u školskom sistemu na osnovu vrednosnog okvira koji latentno reprodukuje klasnu društvenu strukturu. Diplome navodno predstavljaju rezultat meritokratskih principa, a zapravo zamagljuju i legitimišu društvene razlike. Dakle, postoji iluzija o jednakim mogućnostima, dok, u stvari, (ne)posedovanje kulturnog kapitala određuje te mogućnosti. Uticaj klasnih razlika akumulira se tokom vremena i određuje obrazovnu putanju pojedinaca, utičući na dužinu školovanja i izbor predmeta studiranja (Bourdieu, Passeron 1964; 1970; 1990; Mounier 2001).

Jedan od bitnih pojmova kojima se objašnjavaju ovi procesi jeste *habitus*¹¹⁹. Klasna pripadnost dejstvenika (fr. *agent*) preko njegovog habitusa utiče na reprodukciju klasnog sistema, što predstavlja određeni otklon od marksizma i strukturalizma. Habitus deluje tako što gradi svest dejstvenika¹²⁰ o verovatnoći i šansama za dalje školovanje, delujući samoograničavajuće, kao *samoostvarujuće proročanstvo*, iako ga sam pojedinac doživljava kao prirodnu i sopstvenu voljnu odluku da odustane od školovanja. Ovaj klasni aspekt tako prikriveno deluje, čak i u periodu opšte demokratizacije i omasovljenja univerzitetskog obrazovanja. Dostupnost univerziteta radničkoj klasi je optička varka, jer zapravo dovodi do inflacije diploma, pa tako opet povlašćena klasa

---

119 O značenju i značaju pojma habitusa u Burdijeovoj sociologiji, videti tekst Dušana Ristića u ovom zborniku.

120 Ovde koristimo srpski prevod „dejstvenik“, jer se već primenjuje u domaćoj sociologiji (videti Birešev 2010). O tome zašto Burdije koristi termin *agent* (dejstvenik, delatnik), a ne *akter*, koji se više vezuje za pristalice metodološkog individualizma, kao i teorijskim razlozima te terminološke razlike, videti Mladenović 2022.

zadržava privilegije na nekim drugim osnovama (npr. „velike škole“, ili grandes écoles, izrazito elitističke ustanove kojima pristup imaju samo deca iz porodica sa jakim volumenom ekonomskog i, naročito, kulturnog kapitala, dokaz su opstajanja klasnog mehanizma distinkcije) (Mounier 2001: 136).

Budon je postavio problem drugačije od Burdijea, ali kritikujući i druga tada aktuelna objašnjenja: da se nejednakosti perpetuiraju zbog različitih kulturnih preferencija, različitih sposobnosti učenika ili zbog efekta socijalizacije u Parsonsovoj interpretaciji (Budon 1979). On kombinuje pristup racionalnog izbora (koji će kasnije kritikovati) i socijalno-psihološki pojam „referentne grupe“ (videti ibid). Iz teorije racionalnog izbora Budon preuzima model akterove procene troška i koristi, dok iz socijalne psihologije koristi model referentne grupe koji predstavlja način formiranja kriterijuma za personalnu troškovnu analizu.

Druga metodološka inovacija je to što Budon razdvaja nivo obrazovanja među slojevima i nivo obrazovanja među generacijama, a takođe uvodi sve nivoe obrazovanja kroz koje pojedinac prolazi, a ne samo univerzitetsko obrazovanje. Suština njegove teze jeste da ne postoji kumulativan efekat društvenog porekla, kako tvrdi Burdije, već da njegov uticaj na obrazovnu trajektoriju opada tokom školovanja. Umesto habitusa i kulturnog kapitala, Budon smatra da anticipacija ciljanog socijalnog položaja određuje poželjnost nastavka školovanja. Posmatrajući dijahronijski obrazovnu putanju, Budon se fokusira na racionalnost odluke aktera u svakoj tački školovanja (procena efekata i troškova nastavka školovanja), uvodeći perspektivu aktera koji procenju troškove i koristi na svakom nivou odluke.

Kontekst odlučivanja određuje „referentna grupa“, tj. odluka o nastavku školovanja ima različit značaj i trošak za nekoga iz radničke porodice i dominantne klase (socijalno pomeranje nagore i nadole različito se vrednuje). Da bi se razumele aspiracije aktera, treba uzeti u obzir „poziciju individua u društvenoj stratifikaciji *hic et nunc*“. Umesto klasnog statusa, odluka se, dakle, u toj viziji, situaciono razlaže na parametre troškova, koristi i rizika (Boudon 1973: 108).

Budonov dopunski interpretativni okvir za objašnjenje makroprocesa u ovoj sferi, zasnovan je na pojmu *nenameravanih posledica*, koji su on i njegovi sledbenici često koristili¹²¹. Ljudi su racionalno sledili pristupačnost obrazovanja. To je imalo negativan efekat, jer se tržište rada sporije menja od obrazovnog sistema – nastupa kredencijalizam i inflacija diploma, što se razlikuje od Burdijeove teze da je demokratizacija obrazovanja bila optička varka za reprodukciju nejednakosti. Drugi otklon od Burdijea je metodološki. Budon tvrdi da podaci kojima se dokazuje reprodukcija nejednakosti među generacijama važe samo u kratkim periodima. Ne mogu se posmatrati samo univerzitetski nivo obrazovanja i tvrditi da postoji kumulativan efekat habitusa. Dakle, ovaj, kako ga on opisuje, dinamičan model objašnjenja odbacuje klasičan faktorski pristup, koncentrišući se na proces obrazovanja kao mehanizam, što je najava kasnijih pozicija analitičke sociologije (kojoj se Budon nije priklonio).

Kritičari su smatrali da objašnjenja Burdijea i Budona nisu toliko različita, već predstavljaju dve strane iste medalje, tj. da su komplementarna, iako polaze od različitih teorijskih i metodoloških pretpostavki (Boudon 1979). Ipak, sve i da je teza o komplementarnosti ova dva pristupa tačna, nesumnjivo je da oni imaju različite političke i vrednosne implikacije. Naime, Budonova teza o racionalnosti aktera koji napušta školu u nekom trenutku da bi se zaposlio, zasniva se na istim principima implicitne procene šansi o kojima govori Burdije, dajući im ipak negativnu konotaciju klasnog 'usuda' koji njihov habitus na neki način nameće, iako ne direktno preko strukturalnih datosti, već procesuirano, kroz „praktični rezon“.

---

121 Pojam je nastao u ekonomskoj teoriji, a razvijen u sociologiji Roberta Mertona. Odnosi se, pre svega, na procesualne efekte mikroodluka na makrosferu društva, posebno ekonomiju. Makroefekti mogu paradoksalno biti negativni, iako su pojedinci racionalno odlučivali, kao u slučaju obrazovanja. Budon se bavio ovim fenomenom u knjizi *Logika društvenog* (Ignjatović 2014b).

Odnos burdijanske prakse i budonovske kognitivne racionalnosti

Na prvi pogled, burdijanska dijalektika dejstvenik–struktura ne daje osnova za bilo kakvu epistemološku ekvivalenciju sa Budonovim modelom akcije. Budon odbacuje modele koji stavljaju *strukturu ispred aktera*, ali takođe model *i akter i struktura* koji, u Budonovoj interpretaciji, nudi Burdije, kao i Gidens (*Anthony Giddens*) uostalom (Ignjatović 2014b). Ipak, njihove specifične pozicije nisu uvek divergentne. Budon je kritikovao model maksimizacijske racionalnosti (iako je u jednoj fazi bio naklonjen ovoj poziciji), a njegova ranije navedena kritika je na liniji Burdijeovog odbacivanja principa kalkulisanja objektivnih verovatnoća kao opšteg antropološkog modela (Bourdieu 1990: 63). Sa druge strane, Burdije kritikuje mehaničko delovanje strukture kao princip objašnjenja, isto kao i Budon (Boudon 2003). Ako se ovo ima u vidu, da li ipak postoje neke konvergencije u njihovim osnovnim teorijskim pojmovima?

Neki autori su pominjali kognitivizam, ali bez direktnog povezivanja dva sociologa¹²². Druga nejasna veza uključuje relacionizam. „Heterodokсни burdijeovac“ Korkif (Birešev 2010) vidi Budona kao bližeg relacionizmu, trećoj opciji, pored metodološkog individualizma i holizma (Corcuff 2005). Relacionizam posmatra društvene odnose kao primarne, a individue i institucije kao sekundarne. U tu kategoriju svrstava različite autore, od Tarda (*Gabriel Tarde*) preko Marksa, do Zimela (*Georg Simmel*) i Gofmana. Za naš rad je zanimljivo to što Korkif na taj način implicitno povezuje Budona i Burdijea, mada bez elaboracije (Corcuff 2005). Budona pominje samo u tvrdnji da je bliži relacionizmu nego metodološkom individualizmu, a bavi se detaljno

---

122 Strajdom vidi početke „kognitivne revolucije“ u društvenoj teoriji raznih autora, Habermasa, Lumana, Burdijea, Gofmana (uporediti Strydom 2006; 2007). On smatra da je Budon „slabi kognitivista“, tj. označava njegovu poziciju kao racionalistički kognitivizam, kognitivizam racionalnog izbora ili humanistički kognitivizam (Strydom 2007). Naravno, treba istaći da je Budonov kognitivizam odstupio od modela racionalnog izbora, da je bliži nekoj vrsti interpretativizma.

Burdijeom, uočavajući relacione aspekte u Burdijeovoj teoriji polja. Kod Burdijea se mogu pronaći elementi relacionizma kako ga je definisao Korkif, ali za Budona je to teško reći. Upravo je jedna od glavnih primedbi kritičara da Budonova teorija kognitivne racionalnosti nije dovoljno sociološka, da joj nedostaje dimenzija interakcije i da zanemaruje pitanje moći (Ignjatović 2014b).

Nadovezujući se na ovu interpretaciju, smatramo da veze između Budona i Burdijea treba tražiti na drugom mestu. Vratimo se na pojam habitusa o kojem je bilo reči u poglavlju o obrazovanju i stratifikaciji. Habitus je dvoslojni pojam: postoji habitus klase kao kolektivitet i habitus individue koji je partikularan i specifičan (Corcuff 2005). Burdije vidi samoograničavanje ljudi koji prolaze kroz školski sistem na osnovu klasnih okvira kao jednu internalizovanu akciju, koju akter prirodno doživljava, a ne na osnovu mehaničkog, direktnog delovanja klase. Burdije pokušava da napravi otklon od klasične marksističke teorije o ideološki iskrivljenoj klasnoj svesti uvođenjem habitusa koji uključuje „spontanost bez svesnosti ili volje, suprotstavljene podjednako mehaničkoj nužnosti bez istorije u mehanicističkim teorijama, kao i refleksivnoj slobodi subjekata bez inercije u racionalističkim teorijama“ (Bourdieu 1990: 56). Dejstvenikova praksa je voljna, ali pre korporalna nego refleksivna, kao „*lex insita* upisan u tela putem identičnih istorija“ (ibid.: 59; Mounier 2001).¹²³

Kao što vidimo, Burdijeov „praktični smisao“ ili *le sens pratique* kao princip delovanja habitusa, zapravo uključuje kognitivne elemente. Ako se otkloni klasni omotač, delovanje habitusa podseća na Budonove „kognitivne parametre“ koji imaju ulogu u akterovom definisanju dobrih razloga za delanje (Boudon 2003). Takođe je sličan Budonov singularizam kao princip (Boudon 2010). Kognitivna akcija je, baš kao i habitus, specifična, dinamična i kumulativna, a čak i kada je repetitivna, počiva na nečemu što je blisko Budonovim dobrim razlozima.

---

123 Ova telesna strana habitusa koju Burdije ističe više je bitna da bi se razumeo iskustveni deo habitusa. Suštinski, on podrazumeva „subjektivne, ali ne-individualne sisteme internalizovanih struktura, šema percepcije, pojmova i akcije, koji su preduslovi objektivizacije i razumevanja [...]“ (Bourdieu 1990: 60).

Burdije na jednom mestu kaže: „[...] ne sme se zaboraviti, da bi stvari funkcionisale, akter mora da veruje da je on uzrok delotvornosti akcije. Postoje sistemi koji počivaju u potpunosti na uverenju, a nema sistema, čak ni ekonomija, da ne zavise u nekoj meri od uverenja“ (Bourdieu 1993: 17).

Antipozitivistička i antirelativistička konvergencija u traganju za „trećim putem“

Dva autora povezuje težnja da izgrade svoj epistemološki „treći put“. Burdijeov pojam habitusa je pokušaj da se prevaziđu podele na „determinizam i slobodu, uslovljenost i kreativnost, svesnost i nesvesnost, individuu i društvo“ (Bourdieu 1990: 55). Budon takođe gradi „treći put“, ali on želi da prevaziđe sledeće dualizme: pozitivizam–relativizam; interpretativizam–pozitivizam, determinizam–voluntarizam (Ignjatović 2014b).

Budon je odbacio principe pozitivizma, ali je zadržao ideju da nema razlike između objašnjenja u prirodnim i društvenim naukama (Cherkaoui 2000). Sociologija, u njegovoj perspektivi, treba da objašnjava pojave baš kao što to čine „tvrde“ prirodne nauke. Međutim, istovremeno je odbacio i klasične ankete i kritikovao tzv. faktorski pristup u istraživanju koji je koristio Burdije: sociološka produkcija je „ili briljantni esej ili deskriptivna anketa koja teži da eliminiše subjektivnost pribegavajući standardizovanim procedurama prikupljanja podataka, ili analitička teorija koja omogućava verifikaciju, ili spekulativna teorija koja predlaže interpretacije ili zanimljive orijentacije ali koja se ne oslanja na precizna istraživanja“ (Boudon 1971: 16; citat prema Ignjatović 2014b: 214).

Zanimljivo je da Burdije na gotovo istovetan način kritikuje pozitivističku sociologiju (uporediti Golubović 2006; Bourdieu 1984). Ipak, on je „realista“ u istraživačkoj praksi, u smislu „postupka koji može da generiše relevantno znanje o subjektima u stvarnome svetu“ (Spasić, Gorunović 2006). Isto tako, Budon zadržava važnost empirijske

validacije, iako ne prihvata u potpunosti pozitivistički stav o opservabilnosti činjenica. Iako je Burdije imao mnogo više etnografskog iskustva, čak je i Budon, koji je dosta radio na kvantitativnoj metodologiji i matematičkoj sociologiji, isticao važnost kvalitativnih metoda, kao što je posmatranje sa učestvovanjem (Ignjatović 2014b).

Takođe, postoje naznake konvergencije u Budonovom i Burdijeovom odnosu prema relativizmu. Iako je pokazao kako nauka i te kako greši, Budon ne klizi u relativizam i postmodernističku ekvivalenciju diskursa. Ne može se nauka označiti samo kao jedna od „priča“, kako glasi Budonova interpretacija Fajerabenda (*Paul Feyerabend*), implicitno uvodeći tezu da je nemoguće stavljati u istu ravan te različite slike sveta (Boudon 2005: 158). On oštro kritikuje postmodernizam da je „razapeo šator na teritoriji sociologije nauke“, tvrdeći da su i prirodne i društvene nauke „kolektivna iluzija“ (Boudon 1996: 57). Kako kaže Budon, njemu je prihvatljiva teza nove sociologije nauke da je razvoj nauke manje linearan nego što se pretpostavljalo, ali da relativizam nije rešenje. Ovo se, iz njegove perspektive, najviše odnosi na Laturovu radikalnu „dekonstrukciju“ naučnog znanja i njegovo etnografsko istraživanje naučne laboratorije (Boudon 1990).

Budon je tražio rešenje koje će prevazići podelu na relativizam i objektivizam, uvođenjem koncepta „relativni objektivizam“. To znači da u osnovi nije moguće potvrditi da li je neka teorija ispravna, kao ni da li je pogrešna, u konvencionalističkom ključu: „naučne istine nisu istine o stvarnosti obavezne za sve, nego su to istine principa, obavezne jedino za one koji na osnovu nekih razloga – recimo, racionalnih – prihvataju jednu grupu principa, a odbacuju drugu grupu principa“ (Pavlović 2006: 82). Ipak, moguće je utvrditi da je jedan sistem razloga superioran u odnosu na drugi, pa čak i u oblasti etičkih pitanja (Boudon 2003: 123).

Iako Burdije kritikuje objektivizam i mehanički determinizam (mada ga Budon nepravedno smešta u tu epistemološku kategoriju), uvodeći svojevrstu dijalektiku objektivnog i subjektivnog u vidu dinamičke kategorije habitusa (Bourdieu 1990), on je antirelativista ništa manje nego Budon. Burdije kritikuje Laturov stav da je naučni diskurs

samo jedan od diskursa i da se nauka razlikuje po tome što „uspeva da univerzalno nametne verovanje u njene fikcije“ (Bourdieu 2001: 59). Burdije je antiesencijalista, ali je imao antipatije prema postmodernizmu – kao i Kliford Gerc (*Clifford Geertz*) sa kojim ga neki porede: „prema njegovom dekonstruisanju svake pomisli o 'stvarnosti', njegovom iracionalizmu i subjektivizmu, njegovoj opsesiji istraživačevim 'ja' i pratećim trendom 'ispovedne etnografije', njegovoj proliferaciji 'narativa' koji se tretiraju kao ravnopravni“ (Spasić, Gorunović 2006: 415). Budon nije ništa manje kritičan u svojoj interpretaciji postmodernizma, socijalnog konstruktivizma i relativizma (Boudon 2003; Ignjatović 2014b).

Sociologija kao kula od slonovače ili veberijanska nauka?

Budonovo pomenuto stanovište, da je zadatak sociologije da opiše i objasni društvene činjenice, nije neki deterministički truizam, već implicitni stav o odnosu nauke i vrednosti. Taj stav, da sociologija treba da proizvodi znanje, a ne da utiče na javno mnjenje, Votje naziva *anahronim* (videti npr. Vautier 2002). Intelektualci, iz njegove perspektive, ne treba da objašnjavaju ljudima šta treba da misle o nekom pitanju i nemaju ulogu „prosvećene elite“ u društvu niti su pozvani da izražavanjem svojih stavova usmeravaju javno mnjenje. To važi i za sociologiju kao nauku. Budon je jasno insistirao na razdvajanju angažovane i saznanjne uloge sociologije, čak je uveo četvoročlanu kategorizaciju tipova sociologije.¹²⁴ Saznanjna uloga sociologije je prioritetna i treba je razdvojiti od drugih mogućih oblika sociologije koji takođe imaju svoje mesto. Ipak, suština sociologije je da objasni stvarnost, a ne da je menja, i taj je Budonov stav nedvosmislen.

---

124 Reč je o sledećim tipovima: kritička, deskriptivna, ekspresivna i objašnjavajuća sociologija (Boudon 2002). Isključivo ova poslednja je prava „naučna sociologija“, dok ostale imaju druge svrhe (videti Ignjatović 2014b; 2016).

Budonov negativan stav prema angažovanju i „kritičkoj funkciji“ sociologije proizlazi iz premise da nauku i vrednosne preferencije treba držati odvojeno u smislu veberovske vrednosne neutralnosti. Kao liberal, Budon ne vidi mnogo prostora za delovanje države, pa time i sociologija nema svoju aktivnu ulogu u državnim poslovima. Budonov stav u vezi sa vrednosnom neutralnošću nauke saglasan je sa premisama klasičnih liberalnih mislilaca ili modernih predstavnika austrijske škole (koje Budon takođe pominje, poput Hajeka (*Friedrich August von Hayek*) o nemogućnosti i nepoželjnosti naučnog transformisanja društva. Budon čak izvodi epistemološke principe određenih teorijskih pristupa iz njihovog „ne-liberalnog misaonog okvira“. Možda je jedina opcija da se nauka uključi u veberovski modalitet „ako – onda“, u kojem nema jasnih vrednosnih opredeljenja, već nauka samo daje opcije (Ringer 1997).¹²⁵ Recimo, on ne izvodi zaključke o neravnoteži moći između istraživača i ispitanika u svojim analizama pogrešnog zaključivanja u eksperimentima kognitivne psihologije sa „naivnim subjektima“.

Suprotno od Budona, Burdije se sasvim otvoreno zalagao za povezanost *saznajne i kritičke* sociologije. Sociološko saznanje ne može biti „jalovo“. Kako je govorio Burdije, citirajući Spinozu (*Baruch de Spinoza*): „Ne osuđuj, ne ismevaj, ne mrzi, već pokušaj da razumeš“. Nema svrhe da sociolozi prihvate ovaj Spinozin princip ako nisu u stanju da ga primene praktično“ (Bourdieu 1999: 1). U tom smislu je Burdije bliži dirkemovskoj koncepciji sociologije nego Veberu (Ignjatović 2014a). U svom određenju uloge sociologije, njegova pozicija se kretala od koncepta „kule od slonovače“ do kasnijeg zagovaranja direktnog angažovanja koje je on lično praktikovao kroz aktivizam i učestvovanje u protestima i sl. (Grenfell 2004). Ovaj prvobitni model je važan jer ukazuje na inherentnu ulogu sociologije kao epistemološki privilegovane nauke koja obezbeđuje uvide i znanja koja su korisna

---

125 Ova pozicija je verovatno najbliža onome što Budon zove „kameralna sociologija“, odnosno primenjena nauka u domenu javne politike koja daje opcije za delovanje, ali ne preispituje vrednosti u njihovoj pozadini.

u društvenim borbama. Sociologija, iz njegove perspektive, treba da ponudi teorijsko i praktično znanje o „mehanizmima dominacije“. Međutim, ona ne učestvuje direktno u toj borbi.

Ovde je reč o održivosti tzv. *vrednosne neutralnosti nauke*: da li sociologija *treba* i *može* da razdvoji znanje i vrednosti? Budon veruje da treba i može, dok u Burdijeovoj interpretaciji postoje nijanse. Burdije, naime, razdvaja *objašnjavajuću* ulogu sociologije od *kritičke* uloge, baš kao i Budon. Naravno, razlika je u tome što Budon smatra prvu funkciju sociologije sasvim posebnom i prioritetnom, dok Burdije daje podjednak značaj i drugoj, „intervenišućoj“ ulozi.

Ipak, koliko god se činilo da Burdije i Budon na različite načine posmatraju i praktikuju odnos sociologije i politike, uočavamo neke konvergencije kod ova dva sociologa. Prvo, Burdije je, kao i Budon, bio svestan trajne ambivalencije sociologije između *jeste* i *treba*, između sazajnog motiva (*libido sciendi*) i promene društva. Burdije je opisao sociologiju kao nauku koja je „od početka, u svom samom začetku, bila u poziciji neodređenosti, sa dva lica, kao maskirana nauka, koja je morala da sebe potisne i iznova negira kao političku nauku da bi bila prihvaćena kao univerzitetska nauka“ (citac prema Mounier 2001: 8).

Budon je smatrao da je aktivno angažovanje sociologije u državnim intervencijama imalo i jednu nenameravanu posledicu – status sociologije je opao i nastupila je kriza discipline (Boudon 1971). To je kob sociologije, ona je morala da uđe u politiku da bi bila priznata (da rešava probleme društva), ali je time upravo izgubila svoju naučnost. Burdije takođe vidi neke oblike primenjene sociologije kao problematične. Iz njegove perspektive, reč je o sociolozima „koji su socijalni inženjeri koji imaju zadatak da obezbede recepte kompanijama ili državi“ kako da realizuju racionalizaciju dominacije (Bourdieu 1993: 13). Razlika između dva sociologa zapravo je daleko manja nego što se čini. Prema Budonu, uloga sociologije nije da bude korisna, već da objasni društveni svet, ali on priznaje postojanje raznih tipova sociologije, od kojih neki teže da menjaju društvo. Burdije ne zanemaruje sazajnu ulogu sociologije, upravo je smatrajući privilegijom koja joj donosi status nauke kao autonomnog polja.

Kako politička orijentacija utiče na epistemološke preferencije sociologa? Kroz istoriju nauke, sociolozi-liberali su nešto ređe zastupljeni, mada među njima ima poznatih teoretičara: Tokvil (*Alexis de Tocqueville*), Aron, Budon.¹²⁶ Pozicije Burdijea i Budona mogu se posmatrati kao paradigmatiski primer povezanosti političke i epistemološke preferencije, ali sa različitih strana političkog spektra. Burdijeova teorijska pozicija korespondira sa njegovim političkim stavom. Kritika kapitalizma i (neo)liberalizma je važan aspekt njegovog političkog delovanja, na liniji klasične socijaldemokratije ili radikalnijih pozicija u kasnijem periodu života, kada postaje „totalni intelektualac“ (Vandenbergh 2006: 71).¹²⁷ Stepen Burdijeove političke angažovanosti kulminirao je u poslednjoj deceniji života i u naučnoj produkciji: *Beda sveta*, iz 1993. godine, ili *Signalna svetla*, iz 1998. Kritičari tvrde da je Burdijeova politička borba iz devedesetih imala svrhu lične promocije. On se lično angažovao na javnim skupovima i podržavao štrajk protiv reformi javnog sektora, nudeći manifest sindikalnom vođstvu (Grenfell 2004; Ignjatović 2014a).

Budon je pak svoju naklonost liberalizmu zastupao indirektno, npr. kroz studiju o resantimanu intelektualaca prema liberalizmu, a u manjoj meri i kroz aktivizam (npr. učešće na skupu Liberalne stranke Švajcarske) (Boudon 2004). U knjizi *Zašto intelektualci ne vole liberalizam*, iz 2004. godine, pokušava sociološki da objasni negativan odnos intelektualaca prema liberalizmu, ali takođe neskriveno pokazuje svoj pozitivan odnos prema njemu. Njegova slika liberalizma je pojednostavljena i pristrasna. On u liberale svrstava Dirkema, Smita (*Adam Smith*), Vebera i Rolsa (*John Rawls*), a racionalnost pojedinca definiše kao osnovu filozofije liberalizma (Boudon 2004). Pri tome

---

126 Sociolozi su generalno veći „politički kolektivist“ nego ekonomisti (Klajn i Štern 2005; prema Ignjatović 2014a). Ze neke sociologe nije lako odrediti političku orijentaciju, posebno kada su pokušavali da nađu srednji put između različitih ideologija: npr. Dirken je pokušavao da prevaziđe nedostatke liberalizma i socijalizma svojom varijantom solidarizma (Mimica 1991).

127 Ovo je inače kvalifikacija koju Burdije koristi opisujući društveni angažman Žan-Pola Sartra. Zahvaljujem se recenzentu na ovom zapažanju.

uglavnom govori o klasičnom liberalizmu (država kao „noćni čuvar“ i principi negativne slobode), kritikujući „srednji put“ i državu blagostanja (Boudon 2004). Budon često ne uspeva da u praksi primenjuje epistemološki manifest kojim zagovara vrednosnu neutralnost. U tom smislu, on se ne razlikuje toliko od drugih sociologa po praksi politički zainteresovanog intelektualca, već po suštini i sadržaju svog političkog usmerenja. Koegzistencija i preplitanje dveju namera, političke i saznajne, prisutne su kod Budona, kao i kod drugih sociologa koji su bili aktivni u politici.

Zaključak

Poređenje Budona i Burdijea ne deluje kao logičan izbor za neku analizu. Njihove razlike su velike, a često potvrđene personalnim antagonizmom koji je uglavnom bio prećutan i implicitan, ali opet vidljiv. Svakako treba opravdati taj izbor nekim od mogućih preliminarnih zaključaka koji su proistekli iz komparacije ova dva veoma različita paradigmatiska okvira. Prva tačka konvergencije odnosi se na biografske činjenice koje govore da francuska sociologija ima prilično diversifikovanu „ponudu“ među savremenim klasicima, čak i ako postoje neke razlike u popularnosti i uticajnosti pojedinih sociologa. Status Burdijea prevazilazi značaj za sociološku zajednicu, ali Budon je ostao jedan od „velike četvorice“ i u tome nije poljuljan njegov doprinos. Njegovi sledbenici rade u okvirima koje je on postavio, a deo su važnih naučnih institucija i elitne nauke koja ih ne čini nekakvim autsajderima zbog svog metodološkog individualizma kao jedne marginalizovane sociološke paradigme, kako je to Budon voleo povremeno da istakne.

Druga tačka koja implicitno spaja Budona i Burdijea jeste nesvesna konvergencija u pozicioniranju oko ključnih pitanja sociološke teorije i metodologije. Naime, oni polaze sa potpuno suprotnih pozicija: Budon vidi aktera kao ključ za razumevanje društva, dok Burdije stavlja fokus na uticaj društvene strukture kroz habitus dejstvenika. Obojica su hteli da izgrade svoj „treći put“, ali su neretko stizali i na isto

odredište. Recimo, njihovi interpretativni kritički okviri pozitivizma, postmodernizma i relativizma se velikim delom poklapaju. Postoje elementi kognitivizma u Burdijeovom shvatanju prakse, posebno u pojmu habitusa. Kada je reč o odnosu nauke i politike, prozelitizam i korišćenje teorijskih dostignuća u političke svrhe mogu se naći kod oba sociologa. Najzad, postoji još jedna činjenica koja povezuje Budona i Burdijea: snažni uzajamni antagonizam. Kako kaže Nona Majer (*Nonna Mayer*): „Budon je bio antidot za Burdijea, a Burdije protivotrov za Budona“ (Mayer 1979: 372). Njihov odnos se može shvatiti personalno, ali i kao paradigma večne podele u sociologiji na radikalno suprotstavljene pristupe društvenoj stvarnosti.

Literatura:

- Birešev, Ana (2010), „Nove francuske sociologije: napomene uz izbor tekstova“, *Treći program* 146 (2): 7–32.
- Bošković, Aleksandar, Suzana Ignjatović (2012), „Understanding Ethnic Conflicts through Rational Choice: A Review Article“, *Ethnos* 77(2): 290–296.
- Boudon, Raymond (1971), *La crise de la sociologie*, Genève, Paris: Librairie Droz.
- Boudon, Raymond (1979), *L'inégalité des chances*, Paris: Hachette & Pluriel.
- Boudon, Raymond (1989), „Subjective rationality and the explanation of social behavior“, *Rationality and Society* 1(2): 173–196.
- Boudon, Raymond (1990), *L'art de se persuader*, Paris: Fayard.
- Boudon, Raymond (1995), *Le juste et le vrai*, Paris: Fayard.
- Boudon, Raymond (1996), „Pourquoi devenir sociologue? Réflexions et évocations“, *Revue française de science politique* 46(1): 52–79.
- Boudon, Raymond (2002), „Les causes de l'inégalité des chances scolaires“, u: Raymond Boudon, Bulle, Nathalie, Mohamed Cherkaoui (ur.), *École et société: les paradoxes de la démocratie*, Paris: PUF: 151–170.
- Boudon, Raymond (2003), *Raison, bonnes raisons*, Paris: PUF.
- Boudon, Raymond (2004), *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*, Paris: Odile Jacob.
- Boudon, Raymond (2005), „The Social Sciences and Two Types of Relativism“, *Journal of Classical Sociology* 5(2): 157–174.
- Boudon, Raymond (2009), *La logique du social*, Paris: Hachette littératures.
- Boudon, Raymond (2010), *La sociologie comme science*, Paris: La découverte.
- Bourdieu, Pierre (1984), *Homo academicus*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1990), *The Logic of Practice*, Cambridge: Polity.
- Bourdieu, Pierre (1993), *Sociology in Question*, New York: SAGE.
- Bourdieu, Pierre (1999), *The Weight of the World*, Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 2001. *Science de la science et la réflexivité*, Paris: Edition raisons d'agir.
- Bourdieu, Pierre (2008), *Sketch for a Self-analysis*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron (1964), *Les Héritiers*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron (1970), *La Reproduction*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron (1990), *Reproduction in Education, Society, and Culture*, London, Newbury Park, New Delhi: SAGE.
- Cherkaoui, Mohamed (2000), *La stratégie des mécanismes générateurs comme logique de l'explication: l'acteur et ses raisons*, Paris: PUF.
- Corcuff, Philippe (2005), *Figures de l'individualité: De Marx aux sociologies contemporaines*, *EspacesTemps.net* (Online: <http://espacestemp.net/document1390.html>).

- Davidson, Donald (2004), *Problems of Rationality*, Oxford: Clarendon Press.
- Golubović, Zagorka (2006), „Doprinos Pjera Burdijea humanizaciji društvenih nauka“, u: Nemanjić, Miloš, Ivana Spasić (ur.), *Nasleđe Pjera Burdijea*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka: 13–23.
- Grenfell, Michael (2004), *Pierre Bourdieu: Agent Provocateur*, London & New York: Continuum.
- Hamlin, Lins Cynthia (2002), *Beyond Relativism: Raymond Boudon, Cognitive Rationality and Critical Realism*, London: Routledge.
- Ignjatović, Suzana (2014a), „Sociologija i (anti)liberalizam“, u: Veselin Vukotić (ur.), *(Anti)liberalizam i ekonomija*, Beograd: Institut društvenih nauka: 360–367.
- Ignjatović, Suzana (2014b), *Kognitivna teorija akcija Rejmona Budona*, doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.
- Ignjatović, Suzana (2016), „Nasleđe Rejmona Budona“, *Sociologija*, 58 (1): 32–52.
- Ignjatović, Suzana (2017), „Povezanost metodološkog, kulturnog i političkog individualizma u društvenim naukama“, u: Ignjatović, Suzana, Aleksandar Bošković (ur.), *Individualizam*, Beograd: Institut društvenih nauka, 26–46.
- Ignjatović, Suzana, Aleksandar Bošković (2018), „O mogućnostima naučnog objašnjenja zasnovanog na metodološkom individualizmu u antropologiji“, *Etnoantropološki problemi* 13 (1): 14–40.
- Le Nouvel Observateur (2011), „10 questions à Raymond Boudon“. 11. 03. 2011. (Online: <http://valery-rasplus.blogs.nouvelobs.com/archive/2011/01/16/10-questions-a-raymond-boudon.html>).
- Mimica, Aljoša (1991), *Radikalna sociologija*, Niš: Gradina.
- Mladenović, Ivica (2021), „Analiza višestrukih podudaranja kao oruđe u sociološkim istraživanjima“, *Sociologija* 63(1): 26–49.
- Mladenović, Ivica (2022), „Delatnik“, u: *Pojmovnik angažmana*, prir. Cvejić, Igor, Gazela Pudar Draško, Mark Lošonc, Beograd: IFDT: 11–12.
- Mayer, Nonna (1979), „Critiques et commentaires“, u: Raymond Boudon (ur.), *L'inégalité des chances*, Paris: Hachette, Pluriel, 335–391.
- Mounier, Pierre (2001), *Pierre Bourdieu: une introduction*, Paris: Pocket, La decouverte.
- Pavlović, Branko (2006), *Rasprava o filozofskim osnovama nauka*, Plato: Beograd.
- Spasić, Ivana (1998), „Interpretativna sociologija: izazovi razumevanja društvenog sveta“, u: Spasić, Ivana (ur.), *Interpretativna sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: 5–32.
- Spasić, Ivana, Gordana Gorunović (2012), „Terenski rad u filozofiji: Gerc i Burdije kao sagovornici“, *Sociologija* 54(3): 401–422.
- Strydom, Piet (2006), „Contemporary European social cognitive theory“, u: Gerard Delanty (ur.), *Handbook of contemporary European social theory*, London and New York: Routledge: 218–229.
- Strydom, Piet (2007), „Introduction: A Cartography of Contemporary Cognitive Social Theory“, *European Journal of Social Theory* 10: 339–356.

- Vandenberghe, Frédéric (2006), „The Age of Epigones: Post-Bourdieusian Social Theory in France“, u: Delanty, Gerard (ur.), *Handbook of Contemporary European Social Theory*, London and New York: Routledge, 69–81.
- Vautier, Claude (2002), *Raymond Boudon: vie, ouvres, concepts*, Paris: Ellipses.
- Veber, Maks (1976), *Privreda i društvo*, Tom 1, Beograd: Prosveta.